

אשרי המאמין

דר' אברום רותם

רב, כומר, מופתי, הינדי ורציונליסט נכנסים לבר. זו יכולה להיות תחילתה של בדיחה שחוקה, או תחילתו של וויכוח סוער, כשכל אחד מן החברים, לפי התור, מציג את תפיסתו ואמונתו, בעוד שחבריו על אותו השולחן בבר, מבטלים בנימוס את דבריו, כי הם לא רואים בהם ערך שמשווה לאמת שהם מאמינים בה. בהמשך מצטרפים אליהם חוקר מח, פסיכולוג ומומחה שיווקי, שטוענים בלהט בפני החבורה, שבעצם הכל בראש של כולנו: אמונה, ולא משנה התכנים התפיסות והנרטיב המסופר, הם בסך הכל מענה לדחפים פסיכולוגיים וביולוגיים שאחרים יכולים לעשות בהם מניפולציות. הם מפרטים שמדובר בעצם בסקרנות, שאיפה לביטחון, לתקווה ורווחה, כמו גם דחף לשליטה באחרים, ולא לשכוח שקיימת גם הטבעה מהילדות, לה שותפים ההורים, הקהילה וגורמים חיצוניים אחרים. כדי למצוא מכנה משותף, הסכמה כלשהי בין החבורה, כך שכלם יוכלו לאמץ, מציע המומחה לשיווק למיין את האמונות, ערכים ותפיסות על פי סקלה של תו-איכות. איזו אמונה חשובה ומשמעותית יותר, איזו משפיעה יותר על החברה, ואצל מי האמת והנרטיב נשמע סביר יותר ורציונאלי. מהר מאד מסתבר שהמשימה בלתי אפשרית. אין כל תכלית ולא רלוונטיות לדרוג על פי תו-איכות. איש באמונתו דבק. אז מישחו מציע הצעה מרוככת ופשוטה בהרבה מהאתגר חסר הסיכוי למימוש שהציב איש השיווק: אולי להתמקד בערך אנושי מרכזי, שהרוב יסכימו שחשוב שיהיה בכל אחת מהאמונות, ללא קשר למהותן?

להלן עיקרי הדיון:

אין אמונה ללא מאמין

המגוון האינסופי של ההגדרות וההסברים אודות המושג "אמונה", הוא בעצם הודאה בכישלון, שנמתח מראשית החברה האנושית עד ימינו, להסביר מה זו אמונה, ובעיקר - למה. למה מאמין בוחר במה שהוא מאמין, וסבור, או אף בטוח, שהשפעתה על מעגלי החיים והסובב אותו היא הנכונה ביותר. אך ניתן להרחיק מעט: מהי בעצם האמונה האולטימטיבית (גם אם נסתפק רק בתפיסה ובהשקפת עולם), שכל בר דעת חייב להאמין דווקא בה? לשם התחלה, יש צורך לומר משהו על המושג "אמונה", גם אם ברור שלעולם לא ימצא פרוש משכנע, שיהפוך להסכמה גורפת. כל מאמין סבור או אף בטוח שהוא מאמין באמת האמתית ואין אחרת, או לפחות בחר את החלופה הטובה ההולמת ביותר. אין כל סיבה לא להסכים עמו; צדיק באמונתו יחיה, והעולם גדול דיו כדי להכיל מגוון עצום של צדיקים על מגוון האמונות, גם אם מסתבר שיש אינסוף אמתות אמתיות שאין בילתן. נרחיב את זוית הראייה: "אמונה" איננה רק דת, המיוצגת על ידי חבורת חכמים שמטיפים לתפיסה שעוסקת בשאלה מה מפעיל את העולם, מה יש מחוץ לחומר ולטבע, ומה נכון לתפיסת החיים. אם הדיון ישאר במסגרת "דת", הרי שאנו מגבילים את ראייתנו ותבונתנו למגזר צר יחסית, חרוש היטב, ספוג בדיעות קדומות ותיקות, אמוציות ויצרים, שספק אם ניתן לחלץ עוד דבר מה משמעותי ממנו. אין כל סיבה, ודאי לא מניעה רציונאלית או אחרת, לטעון שכולנו מאמינים באמת כלשהי, כל אחד ואחד מאתנו ללא יוצאים מן הכלל. אמונה היא כל תפיסה, כל השערה, כל נסיון להסבר, מחשבה, כל סיפור אודות המתרחש, כל הקיים בעינינו ובמחשבתנו, כל מה שקיים בדימוינו ויכול להיות קיים, הסיבה, התוצאה, התופעה הנצפית בכל רגע ורגע של מודעות. גם ההכרזה "אני לא מאמין" היא אמונה לכל דבר ועניין.

עניינית, מקור האמונה, איך נוצרה, מאין הופיעה ותולדותיה, לא מהותי למאמינים, ולא לאיכות האמונה, לכל היותר סיפוק כלשהו לסקרנות. במקרים רבים אמונה תלויה או מושפעת מתפיסה של ציבור בו המאמין חי, ואו התאמה אישית של המאמין, כזו שנבנתה באופן פרטני על לקט תפיסות שאומצו למודעות אישית במהלך החיים. אמונה היא סברה, תחושה שטענה או הנחה כלשהי היא נכונה, גם אם אין בנמצא אישוס לוגי או אמפירי, ולכן גם לא נופתע אם נמצא שאין חיה כזו. לא נמצא אמונה, ערך או תפיסה שניתן למצוא להם אישוס לוגי או אמפירי שלם, שלא ניתן להטיל בו ספק ודופי. אין אמונה ללא מאמין שאוצר אותה בלבו הפרטי. אין משמעות מילולית לפסוק "יש אמת עליונה אי-שם", אלא אם יש מאמין שמכיר והוגה בה. היכולות האישיות, רגשיות והשכליות והרקע הביוגרפי, דחפים ומניעים אישיים, מעצבים את אותה האמת למכלול אישי שאנו מכנים אותו - אמונה. מכאן אין כל רלוונטיות

ומשמעות ליומרה להפוך אמונה של מישו לאמת עליונה, אוביקטיבית, נטולת הקשר אנושי, שאיננה תלויה במאמיניה.

עיסוק רציונלי בסוגיה "מה היא האמונה הנכונה", נכון לכל היותר למטרות אחרות מהכוונה המוצהרת, שכן אין בנמצא תשובה כזו. אין מתאים יותר מלהדגים זאת באמצעות ספר הכוזרי, (שכתב ריה"ל - רבי יהודה הלוי, 1075 - 1111). הסיפור הנו בדותה ספרותית פילוסופית תאולוגית יהודית מימי הביניים¹, שנכתבה בשלהי המאה ה-11, בה הפילוג, הבלבול והאיומים האמוני בתוך ומחוצה לציבור היהודי היה גדול.

בסיפור מחפש מלך כוזר דת חדשה, אמתית וראויה, כתוצאה מצו אלוהי בחלום. לשם כך הוא מזמין אליו חכם מוסלמי, נוצרי, פילוסוף ואת רבי יצחק המנגרי שייצג את היהדות. לאחר ששמע ושוחר עם כולם, בוחר המלך דווקא את "**הדת הבזויה**" (יהדות)² בנימוק שהיא האמונה היחידה (מבין ה-4 שהציגו לפני המלך) שמבוססת על התגלות נבואית היסטורית, ו**מהסיבה שאיננה סותרת את החשיבה התבונית**. כך למשל מוצא המלך הוכחה לאמיתות היהדות המבוססת על **עדות היסטורית** העוברת מדור לדור, למעמד מתן תורה בהר סיני, בו נכחו 600,000 עדים אמינים (גברים), ורציונלית לא ייתכן ש-60 ריבוא עדים מהימנים טועים.

מבלי להמעיט בערכו הפילוסופי-דתי ומלא ההשראה בספרו של ריה"ל, ניתן לראות בסיפורו הדגמה לאתגריות, אם לא לומר **לחוסר התכלית** של כל נסיון פילוסופי, דתי, רציונאלי, פסבדו היסטורי, גם לא נימוקים מיסטיים ואחרים, להעניק תו-איכות לאמונה כלשהי. מי טובה יותר, מהימנה יותר, מייצגת אמת גדולה יותר וכד'.

אם כותב ספר הכוזרי היה מבין המשכילים מקרב אנשי הדת הנוצריים, בעל השכלה פילוסופית דתית עמוקה, וכושר הבעה נדיר כמו של ריה"ל דן, אם רק היה מוצא צורך להתגונן בפני ביקורת תאולוגית ממבקרים חריפים בני אמונתו ואחרים, הרי מלך כוזר בסיפור היה בוחר בנצרות, וכך גם היה קורה עם האסלם, או אף פילוסופיה. הנימוקים שהיו נכתבים אודות הדת הנבחרת, ההוכחות וההצהרות, היו מן הסתם דומות לאלה שנכתבו בסיפור לגבי עליונותה של האמונה היהודית על אחרותיה.

קשה שלא להתרשם שריה"ל, איש אשכולות ובעל תבונה ומעוף נדירים, הבין היטב את מה שאנו מבינים מסיפורו – שאין כל הוכחה של ממש לעליונות היהדות דוקא. אך הוא הבין מן הסתם שזו היא דרכה של כל אמונה. ניתן להניח שהספר נכתב למשוכנעים ממילא, כדי לחזק את אמונתם ביהדות, באמות מידה פילוסופיות-רציונליות, שגם אם אינם עומדים במבחן רציונאלי אמתי, הרי עובדה שהספר משמש מקור השראה, מפיג ספקות למאמינים ומחזק אמונתם ביהדות עד ימינו.

דוגמה אחרת לתפיסה אמונית טרנסנדנטית (מְעַבֵּר לתחום ההכרה והניסיון), נמצא במאמר מכוון "**המדע ודת ישראל**"³ שכתב הפילוסוף-המדען י. לייבוביץ' (1903-1994) - מאמין-רציונליסט מובהק, שבחר לא להתעלם, ולא לנסות להמעיט ולעמעם את הבלתי ניתן לגישור, במתח בין אמונה לבין חקר ועובדות, ההפך. משנתו הרציונאלית כמאמין שלם בתורה ובמצוות, היא נסיון להבהיר את הפרדה בין קצוות אלה. וכך כתב: "**היהדות כדת התורה והמצוות, המתגלמת בהלכה, היא תביעה המוצגת לאדם ולא אינפורמציה המוגשת לו (...). האדם המאמין באמת (ברוח האמונה של יהדות ההלכה, התורה והמצוות) אינו מצפה שהתורה תלמד אותו משהו על אודות העולם, הטבע, האדם וההיסטוריה**". במילים אחרות, ובהסתמך על המשך דבריו, האמונה איננה זקוקה להוכחה של מהימנות נתונים היסטוריים חברתיים, מדעיים ואחרים, כי כל כולה היא **תפיסה אישית, היענות לתביעה** של האמונה, שמתבטאת כבחירה חופשית ומודעת לעבודת האל שאיננה מותנית בגמול כלשהו. אמונה כזו איננה צריכה כל הוכחה, והסבר ותירוץ למה להאמין בה. "**עצם הדבקות באמונה היא ההוכחה לנחיצותה**".

י. לייבוביץ' הציע דגם אמוני, הכורך רציונליות ואי רציונאליות בכפיפה אחת. אך נסכים ש**נחיצות** או דחף אמוני, **איננו הוכחה**, ומי שמחפש רציונלית למה דוקא להאמין בתורה ומצוות ולא אחרת, לא ימצא זאת, גם לא כאן.

1 ישנה אי בהירות לגבי מקורות המידע אודות התייחסותם של תושבי ממלכת כוזר (מאה-7-11 לספירה), וחוקרים רבים ספקנים לגבי אמינותם ההיסטורית. השערה מקובלת שלכל היותר חלק קטן מהאצולה הכוזרית, התייחד באופן כלשהו.

2 השם המקורי של ספר הכוזרי הוא "ספר ההוכחה והראיה להגנת הדת הבזויה".

3 לייבוביץ' י. (1971) המדע ודת ישראל. "האוניברסיטה", כתב עת של האוני' העברית, 17, חוב' א', 1971.

<http://www.leibowitz.co.il/leibarticles.asp?id=47>

אמונה כדחפים וצרכים לא מודעים

אנו מותנים מן הילדות המוקדמת לחשוב על עצמנו כמבקשים ואף מוצאים את התשובות "הנכונות" או לפחות הסבירות, בכל נקודת החלטה במהלך החיים, כולל תפיסות ואמונות בכל הקשר. אנחנו רוצים להאמין שאנו מגיעים למסקנות הנכונות, כי למדנו להתעלם מהסחות ואמוציות. אנו מנתחים מצבים באופן מהימן שמתאים למציאות, ומבססים את בחירתנו על מידע אמין, הנסיון התובנה וכישר המחשבה והניתוח שלנו.

מסתבר שהמציאות סותרת באופן שגרתי הנחה זו.

ההסבר המקובל של אנשי המדע שמה שגורם לנו להאמין שאנו פועלים וחושבים נכון, הם דחפים והתנהגויות טבעיות הנטועים במח האנושי. כך זה מומחש בתאורית "התהליך הכפול"⁴ – Dual Process, שטוענת שלאדם יש שתי מערכות מקבילות של חשיבה קוגניטיבית.

מערכת אחת, אוטומטית, כמעט ללא רפלקציה ובקרה. ניתן לראות במערכת זו את האינטואיציה, שהפעלתה לא גוזלת כמעט זמן, אנרגיה ומאמץ בעת קבלת החלטה, ובמקרה של דרישה לתגובה, היא מקפידה תגובה מהירה ללא מחשבה סדורה, "תגובה מהבטן". זו מערכת קבלת החלטות ותפיסות שגרתית שמופעלת במרבית ההחלטות. **המערכת השנייה** היא מערכת לקבלת החלטות ותפיסות שמאלצת השקעה בזמן, ריכוז ומאמץ בחשיבה רציונלית סדורה, התייחסות והעמקה לרשת ההקשרים של "התמונה הגדולה". מתאפיינת בהשקעה מכוונת לעבד את מירב המידע הרלוונטי על מנת לבחור את המתאים ביותר.

באופן טבעי האדם נמנע מחשיבה כבדה ("חפירה"), ונוטה הרבה יותר לדרך הקלה והמיידית. טבע זה גורם מצד אחד "לעבור הלאה", לא להתחפר, לא להשחית זמן יקר בהגיגים שמנתקים ומסיחים משגרת החיים החיונית להישרדות, אך מצד שני גורם בהקשרים שונים לטעויות ובעיות, שמחריפות את הפגיעה באיכות החיים במיוחד בעידן המודרני התובעני הנוכחי.

כך המערכת הראשונה, האינטואיטיבית והכמעט מיידית היא המועדפת באופן טבעי. העדפה למקום בו ישנה וודאות ומידע פשוט אך מובן. העדפה שלא דורשת מאמץ והשקעה, ומעמעמת אי-נוחות במחשבה, מניעת חרדה ממצבים לא ברורים ואי-וודאות. זאת לצד השמרנות, הנטייה לדבוק בקיים ולא לשנות דיעות, שגם היא מזינה את ההעדפה האוטומטית. נראה שבטבע האנושי טבועים דחפים של חסכנות ועצלנות נוירולוגית מובנית. חסכנות זו מאפשרת למח לשמור על התצורות הקיימות, ולא להשקיע ביצירת חדשות⁵.

חוקר המוח אנדרו ניוברג (1966-) מבית-חולים האוניברסיטאי ג'פרסון, מציע בספרו "למה אנו מאמינים במה שאנו מאמינים"⁶, ממצאי מחקרים עדכניים שלו (2016) ושל אחרים. משנתו היא מחקרית בבסיסה, ואיננה הנמקות פילוסופיות, נרטיבים פסבדו-היסטוריים וגם לא הסברים טרנסנדנטיים (מְעַבְר לתחום ההכרה והניסיון). ניוברג רואה את האמונה באופן ביולוגי כמעט טכני, תוך פיענוח מנגנונים בסיסיים שדוחפים ושולטים באורח החשיבה שלנו. המסקנה המרכזית שהוא מציג, שלבחירה חופשית, מה לאמץ כהשקפת עולם כמתווה לחיים, מקום קטן בהרבה ממה שאנו סוברים שזה בידנו ושליטתנו. הוא טוען שיש בנו, היצורים האנושיים החושבים, **דחף ביולוגי למצוא משמעות ושלמות לאורך כל חייו** באמצעות אמונה, כוונה, שהם למעשה אמצעי קוגניטיבי-רגשי-התנהגותי לטיפול חיים חיוביים יותר, במישור האישי והבינאישי. הוא ואחרים⁷ הסיקו, על סמך ממצאים שנלקחו ממחקרי המוח באוכלוסיות מיוחדות שרוחניות היא חלק משגרת חייהם, שאמונה גורמת לא רק לשינוי התנהגותי, אלא ישנן ראיות לשינוי פיזי במח שניתן להתחקות אחריו. ממצאים אלה, אינם רק נחלת מאמינים דתיים, אלא גם בקרב אחרים שאינם רואים עצמם "מאמינים", אך מתאפיינים בהתנהגות אלטרואיסטית, מוסרית, שמתחשבת באופן מופגן בזולת ובסובב. לטענת החוקרים, למוחנו יש יכולת מובנית ליצור ולתחזק מערכת של אמונות שנושאות אותנו הרבה

4 Lizardo, Omar et al (2016). "What Are Dual Process Models? Implications for Cultural Analysis in Sociology". *Sociological Theory*. 34: 287–310. SAGE Journals

5 Karl Albrecht (Apr 21, 2014) The Real Reason We Believe What We Believe *Psychology Today* <https://www.psychologytoday.com/blog/brainsnacks/201404/the-real-reason-we-believe-what-we-believe>

6 Andrew Newberg (2016) Why We Believe What We Believe: Uncovering Our Biological Need for Meaning, Spirituality, and Truth. <http://www.andrewnewberg.com/books/why-we-believe-what-we-believe-uncovering-our-biological-need-for-meaning-spirituality-and-truth>

7 Kimerer LaMothe 2010 Why We Believe What We Believe. *Psychology Today* <https://www.psychologytoday.com/blog/what-body-knows/201006/why-we-believe-what-we-believe>

מעבר לצרכי ההישרדות. נציין, שבכך הופכים כלל צרכינו החומריים כמו גם הרוחניים (מימוש העצמי ומודעות חברתית-אישית) בתאוריית הצרכים של מאסלו⁸, **לדחפים ביולוגיים** השואפים לממש אותם. האמונה לא רק מעצבת את השלווה והביטחון היחסיים, ולא רק את האתיקה של המאמין, אלא היא קודם כל אמצעי חיוני לרפא את הגוף והנפש, לשפר את היחסים האינטימיים שלנו עם היקרים לנו, ולהעמיק את הקשרים שלנו עם אחרים.

נמצא גם תרומת האמונה לאיכות החיים של המאמין בהפחתת מתח וחרדה. תוצאה זו היא לא אשליה פסיכולוגית, שנוסכת תפילה או פרקטיקה רוחנית מקודשת. התנהגות שגרתית מוקפדת וסדורה כמו תפילה אינטנסיבית, מדיטציה סדורה בשגרת יום-יום, **משנים מבנים ותפקודים** רבים במח ומתאימים את הערכים הרוחניים האישיים, ואת האופן שבו תופסים את המציאות. ישנם מחקרים המצביעים על שיפור קוגניטיבי, רגיעה, השלמה עם המצב והאטת תהליך ההזדקנות כתוצאה של מספר דקות מדיטציה כל יום⁹. האמונה בדת או אף הסתפקות בפרקטיקה חיובית של התבוננת פנימית, גורמת למצב נפשי רגוע, איכות טובה של חיים רוחניים. בסקירה נרחבת אודות האמונה במאמר **"כיצד אלוהים משנה את המח"**¹⁰, מועלות סברות וממצאים מחקרניים מהסוגה המדעית, שמסבירים את האמונה **כדחף לא מודע**, נטייה סנטימנטלית לאורח חיים וטכסיות לשם השגת שלווה פנימית, תחושת ביטחון אישי, כמו גם חמלה ונתינה לזולת. **אך לא רק הביולוגיה**: בנוסף לממצאים שהאמונות שלנו הן תולדה של טבע המוח, נמצא שהן מעוצבות במידה שווה גם על ידי הורים, עמיתים וקהילה, ולמעשה נמצא שכל אמונה/ תפיסה היא שילוב בין נטיות וגורמים ביולוגיים וגורמים סביבתיים, המשפיעים באופן אישי על כל אחד.

מגוון הסוגיות המחקריות והעיוניות בנושא הוא עצום. נתייחס לעוד מספר כמה היבטים בולטים: מחקרים שנעשו בקרב מאמינים דתיים, מראים תופעות המוכרות מהתחום החינוכי של יחסי הורים-ילדים: תחושת הביטחון, החמלה והאהבה גוברים, לצד הפחתה ניכרת של החרדות, דיכאון ומתח - אם המאמין רואה את אלוהים כאוהב וחומל, ולא כצופה מאיים ומעניש. הדחף להאמין לא נובע דוקא בצורך לקחת חלק פעיל במסגרת הדוקה של עשה-אל תעשה, עם תחושה שיש מבוגר אחראי בחיי במאמין, כתחליף לאחריות אישית. נמצא מאמינים רבים, שניתבו את אמונתם למקור כח, חיוניות, השראה להיטיב עם עצמם והסובב, ובכך לחוש ביטחון, השלמה וכלים טובים יותר להתמודד עם קשיי החיים.

על סמך מחקרים נוירולוגיים, כולל אינטגרציה עם מחקרים אחרים, שנעשו עם נזירות פרנציסקאניות, אתאיסטים ואוונגליסטים, מקשר החוקר ניוברג דן מגוון רחב של אמונות אנושיות עם גורמים תפיסתיים, חברתיים וביולוגיים ספציפיים. הוא טוען שישנן אמונות שבאמצעותן ניתן לשפר את הרווחה הפיזית והרגשית שלנו, בעוד שאחרים יכולים לתפקד בצורה הרסנית לעצמם כמו גם לחברה.

אמונות עלולות גם לשמש אותנו ככלי לתמרון ושליטה באחרים, כי בנוסף לדחף להיטיב עם עצמנו, חלק גדול מאתנו נולדים עם **נטייה ביולוגית לכפות** את האמונות שלנו על אחרים, ובכך להפוך את הסובב לעולם שמתאים לנו ולתפיסתנו. מודעות והתגברות על דחף זה, לכפות על אחרים את תמונת העולם שלנו, דורש מאמץ רגשי וקוגניטיבי שלא כל אחד יכול ליישם זאת. ממצאים מחקרניים אלו שמציג ניוברג דן, מתאימים לתאוריות עדכניות בכל הקשור לתפיסת הדחפים השולטים בתפיסות ובהתנהגויות, שהבולט שבהם הוא של הפילוסוף פול-מישל פוקו (1926-1984) שטוען שהנפש אינה כלואה על ידי הגוף או בתוכו, כפי שעולה מאי-אלו דימויים נוצריים ואחרים, שכן **"הנפש היא הכלא של הגוף"**¹¹ שנתון למרותה ושגיונותיה.

8 תאוריית הצרכים היא תאוריה של הפסיכולוג אברהם מאסלו (1908-1970), העוסקת בצרכי האדם המעצבים את חייו: צרכים פיזיולוגיים, צורך בביטחון, צורך בהשתייכות, צורך בהערכה חברתית, וצורך במימוש עצמי.

9 Douillard J. (Nov 15, 2014) Nobel Prize Winner Shows that Meditation Significantly Slows Aging. *Elephant Journal*.

<https://www.elephantjournal.com/2014/11/nobel-prize-winner-shows-that-meditation-significantly-slows-aging/>

10 Newberg A. (2016) How God Changes Your Brain: An Introduction to Jewish Neurotheology. *CCAR Journal: The Reform Jewish Quarterly*

<https://static1.squarespace.com/static/52402ca4e4b0b7dd2f4fe453/t/57166abb22482e87df44b4d9/1461086907907/how-god-changes-your-brain.pdf>

11 Foucault M. (1979) Discipline and Punish: The Birth of the Prison, *New York Random House*, p. 30.

כך הופכת האמונה לחיוב ולשלילה, התלויים בחוסן הנפשי, במודעות האישית והמוסריות הטבועה בכל מאמין. כך נמצא שאמונה היא אמצעי לרפא או לפגוע, לטפח אושר או לגרום לצער וכאב, ליצור חיכוך חברתי או שלום, לנסוך ביטחון ונחמה או אמצעי לכפיה, שליטה ורודנות.

אומנות המניפולציה על המאמינים

מאז ומעולם המניפולציה על אמונה ועל המאמינים כאמצעי שליטה והטייה, היא אומנות בפני עצמה, כישורים של בעלי שררה וחפצי שליטה, שמסתמכת על הבנה אינטואיטיבית של ההטיות, הדחפים והנטיות הטבעיות המוטבעים במוח האנושי.

מאפייני מאמין בדברים גדולים או יום-יומיים מרתקת גם ובמיוחד בעידן הנוכחי את הפסיכולוגים, הנוירולוגים, אנשי שיווק ומדינאים שמועמדים לבחירה, שמניפולציה על דחפים של האנשים היא חלק מרכזי בעיסוקם. נכון להיום (שלהיי 2017), נמצא בויקיפדיה ריכוז מקורות של 108 **הטיות קוגניטיביות** שחוקרים טרחו לפרט ולתת להם שמות¹², לצד עוד כמה עשרות פרטים אודות הטייה חברתית והטיית זיכרון. הסחות שיקול הדעת במה ולמה להאמין בהתאם, גם בניגוד לשכל הישר, לעובדות, ואף בניגוד למצפון האישי.

הטיות אלה גורמות לכך, שנתרץ לעצמנו ולאחרים אודות אמונתנו, נתעלם מנתונים ונדחה עובדות והסברים סותרים. מחקר עדכני (2017) של האקדמיה הלאומית למדעים ארה"ב (PANS)¹³ שחקר את הקשר בין אוריינות מדעית לבין דיעות אישיות ואמוניות בנושאים הנתונים במחלוקת ציבורית בולטת (כמו המפץ הגדול, אבולוציה, תאי גזע, שיבוט גנטי), תומכים בגוף הולך וגדל של עדויות שמאששות את הטיעון **שהזהות האישית שלנו יוצרת את השקפותינו ומפרשת את הממצאים בהתאם לה**.

כך נמצא את **הטיית-אישור** - קול פנימי שמהדהד בראש בעקביות את אמונותיו של המאמין, ומשתיק קולות אחרים. אנו מסננים, מתעלמים, נמנעים או מקטינים את העובדות/ נתונים שסותרים או מערערים, ונמצא הטייה חזקה במיוחד בנושאים אמוניים/ תפיסתיים טעונים רגשית. חוקרים דגולים בתחום כמו כהנמן ואחרים בעידן הנוכחי אף קיצוניים יותר: הם מראים במחקריהם, שבקרב רוב מוחלט ביננו, הדחף הראשוני בבחירה והחלטה הוא קודם כל לדבוק בתוצאה מסוימת, לקבל אותה כנתון, מבלי להפעיל שיקול דעת. הגורם לכך הוא הנטייה להימנעות אינסטינקטיבית מהפסד, הימנעות גורפת מכל עמדת נחיתות בטווח הנראה לעין. כך יוצא שרק אחרי שהחלטה כבר נפלה במודע או שלא במודע, קיים תהליך של תרוץ לאחור, להצדיק בדיעבד: להדביק לה את הסיבתיות האפשרית, מבלי להקדיש מחשבה האם ראוי ונכון יותר לשנות את החלטה להשגת תוצאה טובה יותר¹⁴. כך נמצא גם מאמינים רבים שנמנעים במכוון מלהיחשף לכל ערעור וסתירה, כדי לא להיחשף לנימוקים, עובדות ואמונות אחרות, שעלולות לערער את האמונה שהחלטה שגויה, או שמא יש טובה יותר¹⁵.

אנשי השיווק והפוליטיקאים מנצלים נטייה אנושית זו של קלות ראש, לפיתוח והעצמת **מותג**-brand. המותג הנו **הפשטה** של קבלת החלטות ללא מאמץ, לאופן כמעט מיידי, ברמת כותרות קצרות בלבד, וכך משכנעים את הלקוחות לרכוש מוצרים, ולא מוצר דומה של חברה מתחרה, כמו גם לרכוש מוצר שאין כל צורך בו¹⁶. אך ההשפעה הניכרת יותר היא בזירה הציבורי, בו מועצמים מותגים באמצעות **הפשטה** של דעות, השקפות ומצבים מורכבים שמצומצמים לכותרת, סיסמא, אמירה מושכת תשומת לב, מעוררת סקרנות והשתאות, תוך הסתרה והימנעות מכל נטייה להתעמק ולבדוק את העובדות. כך גם נמנעת התמודדות קוגניטיבית בין עובדות או אמונות שאומצו ומצויות זה לצד זה, גם אם הן סותרות אחת את השניה.

12 List of cognitive biases, *Wikipedia En*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cognitive_biases

13 Drummonda C and Fischhoff B. (2017) Individuals with greater science literacy and education have more polarized beliefs on controversial science topics. *PANS [Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America]* <http://www.pnas.org/content/early/2017/08/15/1704882114>

14 כהנמן ד. (2013) לחשוב מהר לחשוב לאט, הוצ' מטר&כנרת
15 Maccoun, Robert J. (1998), "Biases in the interpretation and use of research results", *Annual Review of Psychology* 49: 259–87,

16 Adam Skinner and Paul Jones (2017) Why we believe what we believe. The Stand. University of Wollongong (UOW) <http://stand.uow.edu.au/why-we-believe-what-we-believe/>

”לראות” מעבר

אחד ההסברים הנפוצים, שמאמין מסביר לעצמו מדוע הוא דבק באמונה כלשהי, ולא לתת לעובדות לבלבלו, הוא הודאה בנחיתות מובנית, במוגבלות היכולת האישית, מוגבלות ראיית הדברים כמו שהם בסגנון ”מי אני, הקטן/ה, שאבין, שאקבע, שאדע”. לכן יש להסתמך על מתווכים, קומץ חכמים מוסמכים לכך, או על מקורות מידע מקודשים. מתווכים אלה אינם רק בעלי תובנה וכושר אינטלקטואלי גדול יותר, אלא הם בעלי ’ראייה’ נוספת, עם יכולות להתחבר ללא-נראה, ל”תמונה הגדולה” של המציאות, אל מעבר לקיים, למרות שמאמין מן השורה לא ”רואה” דבר וחצי דבר מכל אלה. נמצא זאת בחיי היום-יום הניו-אייגי באמצעות אנשים כריזמטיים במיוחד שמתעקשים ”להראות” לאלה שאינם רואים, מתקשרים ו”רואים” למיניהם, כמו גם בכתבים ועדויות בכל דת ותנועה רוחנית עתיקה וחדשה.

להלן מספר דוגמאות:

- א. הביטוי ”חווה” (נביא הרואה את המציאות האלזמנית) מצוי לאורך כל המקרא ומשמש עד היום למטרה זו. פרושו - איש מורם מעם בעל יכולות ראייה אל ”המעבר”. רואה איכות אנשים, לא לפי מראה העיניים, חווה את העתיד וכיוצא באלה.
- ב. הביטוי ”לראות” מעבר למציאות הגלויה לאדם רגיל, כדי להסביר את הפער בין המציאות האפורה, המעיקה ואף מאיימת, לבין האמונה שבקיום היכולות של מעלה, בה נקבע בין השאר גורלו של העולם של מטה. נמצא זאת למשל בספר הזוהר, בסצנה בה מביע ר’ שמעון את אכזבתו מתלמידיו הבכירים שלא ”רואים”¹⁷:
”... עד שראו את רבי שמעון, והוא מדבר מילים, ולא ראו אחרים חוץ ממנו.
לאחר זמן אמר להם רבי שמעון: הראיתם דבר מה?
אמר לו ר’ פנחס: לא, אלא כולנו תמהים על שלא ראינו אותך בבית חוליך זמן רב, וכשראינו אותך עלו אלינו ריחות של בשמי גן-עדן, ושמענו את קולך מדבר, ולא ידענו מי מדבר עמך.
אמר להם: ולא שמעתם דיבור אחר חוץ משלי?
אמרו: לא
אמר להם: אין אתם רואים לראות סבר פני עתיק-יומין.”
- ג. ביטוי אחר, כמעט פיזי של ”לראות” מעבר, היא ”העין השלישית” בתרבות המזרח - איבר רוחני שאינו נראה, במרכז המצח, בעדו הוא ”רואה” את מה שמעבר. פתיחת העין השלישית נעשית ע”י גרוי בלוטת האצטרובל שבמח בתרגול רוחני מיוחד, ואף מדווח על פרוצדורה פולשנית בראש שנעשתה בעבר במזרחי טיבט לפרחי נזירים כדי ”לפתוח” את העין השלישית¹⁸.
- ד. בסוף שנות ה-60 של המאה ה-20 יצאה קריאה מאת שלטונות מקסיקו למאות רבות של צעירים אמריקאים, להפסיק לשוטט במדבריות מקסיקו ולחפש אחר המכשף האינדיאני **דון-חואן מאטוס**, המכשף שמלמד כיצד ”לראות” מעבר למציאות, בטענה שהוא בדוטה ספרותית בספריו מלאי הדמיון וההשראה של קרלוס קסטנדה¹⁹.

חלופה שהכזיבה: הרציונאליות

החלופה הנפוצה בשיח הציבורי לאמונה, היא הרציונאליות, חקר העבודות כהויתן. ”אני מאמין רק במה שאני רואה”, הנו ביטוי שמושמע מפי ”רציונליסטים” – כינוי למאמינים שמכחישים שהם כאלה, שסבורים שהם ”עם רגליים על האדמה”, ורחוקים שנות אור מחסידי המיסטיקה והתאולוגיה העתיקה והניו-אייגיית. הם דבקים בדיעה שהמתמטיקה בפרט, מדעי-החיים והמדע בכלל, הם הוכחות מוסמכות, והסבר המציאות והמתרחש בה, וכל אמונה אחרת שמתמרת להביא תמונת מציאות אחרת בלתי נראית, אין לה תוקף. אך חלק גדול מהרציונליסטים מתנהגים כאחרוני הפונדמנטליסטים בכל אמונה מצויה, וכך משמיטים אף הם את הבסיס לאמונתם הרציונלית, שנשמע כדבר והיפוכו. לדעתם רק בדיהם ההבנה המוסמכת היחידה של המציאות. הרציונליסט המצוי מנסה ליצור ממלכה של **וודאות מוחלטת ומוכחת**, מעבר לידע, כדי שיוכל להרגיש בטוח לגבי דברים שאיננו יכול לקבוע בוודאות, ובכך לבצר את השקפת העולם מבלי להשאיר דלתות פתוחות, אפשרות לערער על משהו שהוא מחוץ לתחום ההבנה והידע. הטיעון הנפוץ הוא, שאם משהו לא ברור וסותר, זה מפני שעדיין לא חקרו מספיק, ובעתיד הכל יפתר ויוכח.

17 **זהר חדש**, פרשת בראשית, כט, ע”ג, מדרש נעלם. תרגום לעברית מארמית- לחובר ותישבי.
18 T. LOBSANG RAMPA *The Third Eye*. pg. 125
<https://www.lobsangrampa.org/ebooks/en/The-Third-Eye.pdf>
19 **קרלוס קסטנדה** (1925-1998) סופר אמריקני ממוצא פרואני, ידוע בשל סדרת 12 ספריו על מכשף רב עוצמה דון חואן מאטוס. בנוסף הוא ייסד תנועה רוחנית ברוח שאמנים אינדיאנים הפועלת עד היום ברחבי העולם.

למרבה המבוכה, התעמקות באמצעות הכלים החדים שמעמידה הרציונליות, מגלה שתמונת העולם של אבותינו הקדמונים, שעד כה נחשבו בעינינו לנחותים בכושר הדמיון, המחשבה והידע, בהשוואה אלינו, בני המודרנה והטכנולוגיה, אינה שונה במהותה משלנו. אנו מגלים לפתע שהעולם הוא עדיין מעין דסקה תחומה, תחום מוגבל בכמות המידע הסופית וההבנה שלנו, עומדת על פילים העומדים על גב צב, שעומד על גב צב "כך כל הדרך למטה". אז נכון שהיום ידיעותינו על העולם עשירות ואף בשלות יותר מזה של אבותינו, והפיל והצבים הם מתמטיקה, לוגיקה, חקר מדעי... אמונה, הרבה אמונות. אך יש להודות שגם אנו יכולים לאפיין את ייחודיות הרציונלית שבמתודה מחקרית מדעית על פני אמונות אחרות, כפי שנראה להלן, איננו חורגים ממסגרת אֶמוֹנִית. גם מתמטיקה ומדע הם אמונה שנשענת על... אמונה, ולא על מה שסברנו עד כה, שהמתמטיקה, הבינה השכלית, היא בסיס אובייקטיבי בלתי תלוי, תלוש מן ההויה האנושית, ומתאר אכן מציאות אובייקטיבית.

תפיסת העולם שלנו, הנאורים, המשכילים, המודרניים והרציונאליים, כולל אנשי המדע והחקר האובייקטיבי, לא מציעה למעשה דבר מה מוצק ומשמעותי אחר, בר-הוכחה כפי שהרציונליות דורשת. הסיבה העמוקה לכך, שלשם השגת "הוכחה", בסיס רציונלי מוצק שלא ניתן לערער, עלינו לעשות את הבלתי אפשרי – להתנתק, להפוך לחלק נפרד מן המציאות שאנו מנסים לפרש. רציונליסט איננו עומד, ואינו יכול לעמוד בתנאי ההוכחה שהוא עצמו עובד על פיהם. לא ניתן לחקור את הסובב כעומד בפני עצמו, כשאתה חלק בלתי נפרד ממנו ומהווה מרכיב חיוני בעיצוב הסובב הנחקר. במילים פשוטות יותר – לעולם אינך מסביר משהו אובייקטיבי, העומד בפני עצמו, בו אתה אינו נוכח בו. לצד הוגים מרכזיים מהמאה ה-20 כמו פול-מישל פוקו, שטוען שאין אמת העומדת בפני עצמה בטבע, אלא היא תלויה שיח (נרטיב) ואדם, אין כמו הסיפור החביב מהמאה ה-18, אודות הברון מינכהאוזן²⁰, ששלף עצמו ואת סוסו מביצה טובענית, כשהוא מושך את עצמו בשערותיו שלו (בגרסה אחרת – בשרוכי מגפיו) להדגים סוגיה זו.

הדבקים בלוגיקה צרופה, עובדות ונתונים בלבד, נוכחים שגם הם מסתמכים באופן לא מודע על הנחות ללא יסודות מוצקים, נחלת המאמינים במטפיזיקה, באֶין-האלוהי שממנו נובע הכל, או כל אמונה טרנסנדנטית אחרת. כך ההבנה הידע של הסובב ומהותו: מוגבלת לאזור מוגבל, שמעבר אליו אין לנו גישה וכלים מתאימים. עבורם הוא כאותו האֶין, ריקנות טוטאלית חשוכה אינסופית של המיסטיקה לגוניה. באבחה רציונאלי-לוגית, אנו נאלצים להשליך גם את המתמטיקה והרציונאליות לאותו הסל עם המיסטיקה, אמונות והדיעות, שעד כה הדוגלים ברציונאליות שבינו זלזלו בהם וחשבו אותן לנחותות.

"האם אלוהים הוא מתמטיקאי?", תוהה מריו-ליביו בספר רב השראה בשם זה²¹. האם מצאנו את האלוהים מדבר מתמטית בבוראו את היקום על תכולתו? האם המתמטיקה היא הבסיס ליקום הקיים? כולנו מרבים להשתמש במושג "לוגיקה". איך דבר נובע מתוך דבר, מבנה בנוי לתלפיות, וכך גם העולם. אך האם זה באמת הכלי הנכון להבין את המציאות, שלא ניתן לערער? התשובה עמומה ומאד לא חד משמעית. יש כאן איחוד מוזר בין יכולת הקוגניציה המופלאה והנשגבה, אך הסופית והמוגבלת של האדם (לא, השמיים הם לא הגבול, הוא הרבה יותר קרוב), לבין אמיתות טרנסצנדנטיות, שנראות לפחות כך, שכן לא ניתן לערער עליהן, ולא ניתנים לאשש אותן. למרות האינטואיציה המוטבעת בנו, שמעניקה תחושה שהכל ניתן להוכחה והסבר, אין ברשותנו כלים קוגניטיביים של ממש לקבוע "נכון" או "לא נכון", "אמת" או "שקר". הכל נתון בספק, וכל שנתר להשלים שישנם מצבים/ מאפיינים שעשויים להיות גם וגם, או לא זה ולא זה, באופן מתעתע, סותר ומבלבל. למורת הרוח של כל רציונליסט, אי אפשר להימלט מן הקביעה המביכה, שהכל מבוסס בבסיסו על אמונה, בין אם יסכים או ידחה בשאט נפש השוואה כה מופרכת ומתעתעת לשיטתו, בין "הוכחה" לבין אמונה.

ואכן, זהו השבר העמוק בקרב המתמטיקאים, המדענים והפילוסופים בתחילת המאה ה-20: הלוגיקן גוטלוב פרגה (1848-1925), סבר שבכוחו לכתוב את כלל חוקי האריתמטיקה הנגזרות מתוך קבוצה של אקסיומות לוגיות, ואף סיים את כתיבת החלק הראשון של מפעל חייו זה. מכתב קצר שכתב לו ענק אחר בתחום – ברטרנד ראסל (-1872) 1970), הראה שיש אי עקביות בשיטה זו, שכן, אין בנמצא רק שני מצבים ("נכון/אמת" "לא נכון/שקר") אלא קיים מצב שלישי, "לא זה ולא זה" או "זה וגם זה"²², בו לא ניתן להכריע בין שני המצבים האפשריים, ובכך שמת את

20 ההרפתקאות המפתיעות של הברון מינכהאוזן, רודולף אריך ראספה, (פורסם במקור 1785). תרגום ירון בן-עמי, הוצ' עליית הגג ומשכל, 2011

21 Mario Livio (2009) Is God Mathematician? *Simon and Sushter, N. Y*

תרגום עברי (2010) "האם אלוהים מתמטיקאי", הוצ' אריה ניר.

22 במערכת הטיעונים הפילוסופית ההינדית, שתי אפשרויות אלו: לא זה ולא זה, גם זה וגם זה הם חלק מרכזי בה. הוא מוכר בביטוי (סנסקריט) "נטי-נטי" - neti neti.

הבסיס העיוני העמוק של הלוגיקה. נציין אגב, שלמרות זאת, הכלים שפותחו על בסיס הלוגיקה הלא שלמה זו, הם הבסיס לטכנולוגיה הדיגיטלית (שני מצבים בלבד 1 או 0) שהפכה לחלק בלתי נפרד מעולמינו כשהטכנולוגיה הדיגיטלית היא חלק חיוני בו.

מכה נוספת על רציונאליות לוגית נטולת השפעות אישיות, נחתה על ידי המתמטיקאי **קורט גדל** (1906-1978) במשפטי "אי-השלמות". משפטים אלו מראים שאין ולא יכול להיות בנמצא מערכת פורמאלית של משפטים הנובעים דבר מתוך דבר כך לאורך כל הגורמים והנגרמים, או במילים אחרות – אין מערכת עקבית, שלמה וסגורה, העומדת בפני עצמה. בכל מערכת נמצא תמיד טיעונים שרירותיים, שלא ניתן לאשש או להפריך, ובכך **האדם תמיד מעורב באובייקטיבי לכאורה**, והיכן שיש אדם, קיימות סתירות ואי התאמות, שכן השלמות, ההרמוניה הנכספת נפגמת מעצם נוכחותו.

כך, אגב, נוכל להבין טוב יותר את שהבינו אבות-אבותינו באינטואיציה מופלאה, גם ללא ההבנה המתמטית המפותחת של ימינו, כמו "החטא של האדם הראשון" שהפר את ההרמוניה הקוסמית. התפאורה אותה התפאורה, רק הפרטים שונים. נמצא בשפע מקורות דתיים ומיסטיים, עתיקים ועתיקים פחות, בו "אבי אבות החטא" הוא הרגע בו האדם היהיר ניתק עצמו מהסובב, והעמיד שתי ישויות נפרדות: האדם מצד אחד, והעולם מצד שני, ללא הבנה שניתוק כזה אינו אפשרי באמת. העולם הנשקף בעינינו ובאמונתנו הרבות אודותיו, קיים רק כשהצופה החוקר הוא חלק בלתי נפרד ממנו, ומכאן, חלק בלתי נפרד מעיצוב העולם. אין משמעות "לעולם כפי שהוא באמת", לעולם העומד בפני עצמו, ללא נוכחות התבונה, הדמיון והמחשבה, כמו גם נוכחות פיזית של האדם בו. תובנות אלו במגבלות חקר העולם, ניתן למצוא גם בזרמים מרכזיים בפילוסופיה בת זמננו, ובלב המדע - בתאוריות הקוונטים, שהבולט שבהם הוא "אפקט הצופה" - לא ניתן לבטל השפעת הצופה על תוצאת המדידה שהוא מבצע, ומכאן לא ניתן לדעת את "העולם כפי שהוא באמת".

ייחודיות אמונית של הרציונליות

אל לנו לשפוך את התינוק עם המים בפשטנות דמגוגית, שהמדע הוא כמו כל אמונה אחרת. לשם כך עלינו לעשות עוד צעד תבוני בהבנת הייחודיות והחיוניות של התפיסה/האמונה הרציונלית, המושתתת על חקר עולם החומר, נתונים, ספקנות והפרכה. כל ההווה החומרית שלנו כיום, עוצבה ומעוצבת על ידי מתודות מדעיות קפדניות, שעומדות במבחן של חזרה ושחזור ללא תלות במבצעים. הן מספקות לנו באמצעות הטכנולוגיה והכלים המתמטיים את הרווחה הכלכלית, הרפואית, אורך החיים ואיכותם בהצלחה רבה. **הייחודיות האמונית של הרציונליות**, ורק היא, כפי שבאה לידי ביטוי במתודה מדעית היא שאיש סביר ובעל הבנה רציונלית, לא יכפור בעובדה שהתאוריה שאימץ מזה שנים רבות, או פיתח בעצמו כעבודת חייו, ניתנת **להפרכה**, אם יונחו בפניו נתונים סותרים. אם זה יקרה, הוא יאלץ לחפש או לבחור בתאוריה אחרת שעדיין לא הופרכה. כך אנו מוצאים תאוריות מדעיות למכביר, גם כאלה שסותרות זו את זו, שעדיין לא הופרכו.

באותה נשימה בל נשכח, שרציונליסט, איש מדע מובהק, יכול לעסוק במדע, טכנולוגיה, חקר ובהנדסה, ובה **בעת** להיות חסיד שלם של דת או כל תפיסה טרנסנדנטית, כולל פולחן, מנהגים ומסורת, ללא כל תחושה של סתירה, שאיננה אלא הטייה קוגניטיבית-רגשית שאין בה ממש. אין כל טעם, ענייניות והגיון, בכל ניסיון לשלב בין השתיים, שכן אין קריטריונים רציונליים שיצדיקו זאת, המדע לא יתרם מכך, וכך לא האמונה האחרת.

על עיוורון מוסרי שהוא נחלת כולנו

המגוון האינסופי של האמונות הנו שיקוף המגוון האנושי העצום. בנקודה בה הבנו שלמעשה כל תפיסת המציאות שלנו ושל הסובב הנו תלוי אמונה, ללא קשר לתוכנה ולסיפור שהיא מספרת, יש לעשות עוד צעד: להביט באופן חיובי על מגוון האמונות, ללא הצורך לאשש או לפסול חלק מהם. במקום אימוץ או פסילה, מוטב לבחון את האמונה **באמות מידה מוסריות**. לפרוט את ההשלכות של התובנות וההתנהגויות שנובעות מהאמונה על מעגלים מתרחבים והולכים. החל מהמאמין עצמו, דרך חבר המאמינים, ציבורים אחרים, עד לכלל החברה האנושית, ובעידן הנוכחי במיוחד, מוטב גם להוסיף לכך את החי והסביבה.

עלינו להודות שאין כל ערובה לכך שמאמין באמונה כלשהיא, גם כזו שחורטת על דגלה ערכי הטוב וערכי אנוש בסיסיים כמו שוויון, אי-פוגענות, חרות וצדק, אכן מיישם זאת באופן שלם לעצמו לטוב הקרוב לו, ולכלל החברה. במחקר עדכני (2017) של חוקרי התנהגות ממספר אוניברסיטאות מובילות ברחבי העולם, שבדקה מגוון אנושי רחב, כולל אזכורים של מחקרים דומים אודות תפיסות הציבור על מוסר, דת וחילוניות²³, נמצא שהתפיסה הרווחת היא **שדתי הוא מוסרי יותר מחילוני**, אף שעניינית נמצא שמדובר בדיעות קדומות. גם נטישת בתי התפילה, העלייה בחילוניות בארצות המערב בעשורים האחרונים בהשוואה לקודמיהם, לא מחליפה דעות קדומות אלו, שנובעות, בין השאר, מתפיסות מושרשות היטב מזה דורות רבים, שהדת היא המקור למוסריות. אך תפיסה ציבורית לחוד ומציאות לחוד. במציאות נמצא שכמעט בכל דת, למעשה בכל תפיסת עולם, לא משנה התוכן והנרטיב, ישנו גם מרכיב קנאי וקיצוני, שהוא **עיוור ואדיש למוסר**, ליתר דיוק, לא משלים שיש זכויות אדם בסיסיות שוות לכל בן-אנוש באשר הוא. מרכיב קנאי זה מקדש עקרונות וערכים שנקבעו כנעלים מכל ערך אחר, עד כדי כך שלא ניתנים להפרה בכל הקשר, ללא תלות בהשלכות החמורות על החברה ורווחת האזרחים שנפגעים בעקבות יישום עיוור של ערך מקודש בעיני המאמין.

קל ואף פופולארי להדגים עיוורון מוסרי בארועים ותפיסות קיצוניים, בארועים היסטוריים קרובים ורחוקים שלקחו בו חלק בקרב ציבורי מאמינים קיצוניים, הדוגלים בערכים שונים כמו קנאות עיוורת לכללי פולחן, לאומנות וטוהר הגזע, שלשם כפייתם משתמשים לשם כך גם באלימות. כל אחד יכול בקלות לחשוב על מספר הדגמות לקנאות בה אוחזים מאמינים בערכים מקודשים בעיניהם, גם אם זה על חשבון האחר, כבודו, רכושו ואף חייו ביחיד וברבים. אך הסוגיה מורכבת הרבה יותר, ודורשת תשומת לב לעיוורון מוסרי של אמונה, כל אמונה. מביך לדעת שאי-מוסריות מובנית, שמוצדקת בשלל תרוצים והסברים, נמצא בכל מרחב אנושי, כולל אצל כל אחד מאתנו, הנאורים והמוסריים של החברה המתקדמת. תפיסות, שהן אמונות לכל דבר ועניין, שהשלכות היישום שלהן מסווגות את בני האדם על פי סולם עדיפויות, את מי ניתן לנצל ואף לפגוע, ממי ניתן להתעלם כאזרח שווה זכויות, והכל בשם ערכים עליונים או אף מקודשים.

רק לשם ההדגמה עד כמה החברה החופשית הדמוקרטית כשלנו לוקה בעיוורון מוסרי כמעט בהיסח הדעת, נציג את האמונה במתמטיקה וכלכלה, שהכל רואים בהם את פסגת הרציונליות, מרכז החיות של החברה המודרנית. במאמר ביקורתי "**האסטרוולוגיה החדשה**"²⁴, מראה לוינוביץ' (חוקר פילוסופיה ודת, וידוע "כמכסח" אמונות ומיתוסים שמנהלים את החברה שלנו) בין השאר, כיצד מכללות אוניברסיטאות החלו בשלהי העשור הראשון של המאה ה-21 עד תהי (2017) לנוון באופן מודע באקדמיה חלק גדול של הפקולטות, בעיקר בתחום מדעי הרוח ואף מדעים, ואת המשאבים היטו למקצועות הכלכלה. בכך הצטרפו שומרי הסף של המוסרית הציבורית באקדמיה למחנה המתנגדים של ערכי בסיס של שוויון, חופש וצדק. כל זאת בשם הכלכלה, למרות שתאוריות ומודלים מתמטיים-כלכליות, כשלו באופן גורף לחזות משהו ממשי, ודאי לא את תהפוכות המציאות הכלכלית, שהסבו נזק עצום לחברה. אמינות החיזוי של מודלים אלה, ולו רק בעשורים האחרונים, לא עולה על חיזוי באסטרוולוגיה או קריאה בקפה. למרות הנזק שנגרם כתוצאה מאמונה עיוורת בתאוריות שנכשלות פעם אחר פעם באינטראקציה עם המציאות, עדיין רואים באמונה הכלכלית עד היום ערכי יסוד מכוננים שמקדשים החלטות ויישום גם אם ההשלכות הן פוגענות ואי-מוסריות בחברה. אך אמונה רציונלית בשם הכלכלה המביאה שגשוג ופרנסה, לצד עיוורון ערכי מוסר בסיסי, החלה הרבה לפני העידן הנוכחי. תפיסת "**השוק החופשי**" שמוזנת מזה מאות אחדות על ידי האמונה שחופש האדם, שעושה את מה שהוא מוצא לנכון ללא הפרעה רגולטורית של השלטון, הנו ערך עליון ומקודש. ערך זה גרם וגורם לעיוורון מוסרי, ועוולות, שקשה לתאר כיצד הדהודים שלהם קיימים ומיושמים כיום, ולא נעלמו מן העולם. האמונה בכלכלה חופשית גורסת שבני אנוש, שמטבע הדברים חלק גדול מהם הוא מן האוכלוסיות המוחלשות, הם "**אמצעי יצור**" אנונימיים, שיש לבחון אותם באופן עיוור לזכויות אדם, רק על פי כושר התרומה שלהם לכלכלה. עוד בשיא המהפכה התעשייתית במאה 19 וגם אחריה, תרצו אנשי השוק החופשי, כולל אנשי רוח אינטלקטואליים מכובדים, בשלל נימוקים רציונליים ברצינות רבה, מדוע נכון וצודק להעסיק ילדים בעבודה מפרכת באולמות

23 Gervais W.M. et al (2017) Global evidence of extreme intuitive moral prejudice against atheists.

Nature. <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0151>

24 Levinovitz A.J (04 April 2016) The new astrology .*aeon*.

<https://aeon.co/essays/how-economists-rode-maths-to-become-our-era-s-astrologers>

היצור או במכרות, ולא ראו בכך עוול אנושי. האמונה, הערך העליון המקודש בשוק חופשי, שלא צריך הסדרה, שכן "יד-נעלמה"²⁵, היא המביאה את החברה למצב האופטימאלי הרצוי כלכלית וחברתית. גם כיום נמצא בקרב הוגים כלכליים כמו גם בקרב אנשי עסקים הסמוכים לקובעי המדיניות, הטייה מובנית, עיוורון מוסרי תוך הוצאה דברים מהקשרם בציניות צורמת ו/או בורות, שהשלכותיהן הם פוגענות קשה בציבורים שונים. למשל, הפרוש וההקשר לעולות בשם "היד-נעלמה" שכתב אדם סמית (1723-1790), הם התעלמות מוחלטת מההקשר שכתב, ומספרי המוסר והגותו האתית החברתית הענפה. כך הפכה הכלכלה לערך עליון מקודש אמוני, שבשמו מובילים עד היום מנהיגי המשק, לצד אינטלקטואלים עיוורים מוסרית, מצדיקים עולות חברתיות בשם ערכי הכלכלה שקודשו עוד לפני כמה מאות שנים.

אין צורך להרחיק לאזוטריה פילוסופית ו/או מוסרית, כדי להשתכנע שגם אמונה כמו תורה כלכלית חייבת להיות חברתית ומוסרית. לצד ערכים עליונים בשם "טובת האזרחים/ המדינה", יש להעמיד את חירות האדם, טוב לבו וכושר שכלו להכיר את הסדר הטבעי, לנסח חוקים שיתאימו לו ולפעול בהתאם להם. דבר אשר מאפשר לאנשים לא רק להיות עשירים יותר, אלא גם מוסריים יותר, ובסופו של דבר – גם מאושרים²⁶.

מיהו המאמין וטוב לו?

להוציא אי-ציות לחוק ועיוורון מוסרי, אין הצדקה רציונלית ועניינית לשפוט אמונה, תהא אשר תהא. איש באמונתו יחיה. אין כל צורך ממשי בנימוקים רציונליים או מיסטיים להצדיקה, קל וחומר להפריכה. למרות שלכל אחד, ודאי למאמין במודע באמונה מסוימת, קשה לאכזב את השאיפה להיות היצור הנכון ששולט, מבין ויודע כל, יש להשלים בשלב כלשהו שכמיהה כזו לעולם לא תתגשם במלואה. יש להשלים שלא חובה להיות כל הזמן בצד הבוחן, מבקר ושואל שאלות אודות האמונה. אפשר ומותר להרפות מהחקירה, לאפשר לאגו להיות אזור הנוחות, ולא לחוש כל הזמן שלא בנוח, במקום "הלא יודע/ לא מבין" עם אי-הוודאות והספק המציקים ומעיקים. נוסף לכך את החשש מפני טעויות: כולנו עושים טעויות, וכולנו חשים רע עם זה, ובאופן טבעי דוחים את החשש שמא אני טועה, כפי שזה קורה ממילא אכן בפועל²⁷. די אם מאמין מודע למלכודות ומצבים אלו, גם אם לא מתמיד להימנע מהם.

"במפלא ממש אל תדרוש, ובמכוסה ממש אל תחקור"²⁸, פסוק שנכתב בתחילת המאה ה-2 לפנה"ס, שמצוטט רבות בהקשרים רבים עד היום, אינו רק התחמקות מעימות תבוני, אלא היא גם תפיסה חיובית מצננת, **צניעות רוחנית**, הכרה במגבלות התבונה וכח המחשבה. לצד הדחף הלא מודע לשליטה בסובב ובחיים האישיים, ניתן גם להשלים שאין תכלית של ממש לחתור ללא ליאות אחר תשובות קיומיות, פילוסופיות ו/או מסטיות קוסמיות, שכן חתירה שכזו עלולה במצבים רבים להפוך לאובססיה, או הסחה שפוגמת באיכות החיים ללא צורך. אפשר בהחלט לחוש טוב באמונה או תפיסה שתורמת לטוב אישי ולסובב. נינוחות פנימית לצד תחושה עמוקה שזה הדבר הנכון, ללא כל צורך בהסבר והנמקה. הכלה ואימוץ שאיפה לאמת במקום לשקר, דחייה של נתוני פייק-*fake* - לא אמת, ללא כל חובה לטבוע בהם.

יש ביננו מאמינים שניתן ללמוד מהם. הם אינם מרשים לעצמם לשטוף את מוחם, שמישהו או משהו ישתלט על נפשם, דוחים במודע מניפולציה פסיכולוגית או ציות לפסבדו-חובה להאמין במשהו שאינו הגיוני לשיטתם, או אף סותר את תפיסתם האישית ומצפונם. נמצא מאמינים שמשתדלים באופן מודע להאמין רק במה שחיובי וגם במחיר מאבק פנימי. נמנעים ממקומות "שמושכים כלפי מטה", מייאשים, ציניים, רואי שחורות וחסרי תקווה. הם אומרים לא לראיית שחורות, לשנאה, לגזענות, לפוגענות, לציניות, להתנשאות, לא לכפיה כוחנית וודאי לא אלימות. אלה מאמינים אמיצים שיאמינו בתודעה אמונית שנובעת מאהבה, בטוב ובצדק, מתוך תחושה פנימית שזה הנכון. אנשים אלה מסרבים להשלים עם קיבעון רוחני, או לפעול תחת אמונות ופולחן שלא מייצרים דבר בעל ערך בעיניהם. הטוב והנכון בעיניהם, בנוסף לאמונתם הפרטית, היא ראיית אדם כשווה, ללא קשר למוצאו, אמונתו ומראהו. אמונה בעצמו ובאחרים, ביכולתו, בכושר יצירתו, בטוב שבו ובדחף להנחות, לתמוך ולתת יד לאחרים בעת הצורך. זו כנראה

25 "יד נעלמה" ביטוי של ההוגה אדם סמית (מאה 18) שייחס למנגנון חברתי נסתר שלא מופעל על ידי איש או גוף, שגורם לצבר מעשים מטעמים אנוכיים של יחידים לקדם את טובת אזרחי המדינה למינימום עוני ולמקסימום עושר ורווחה.

26 ירון כהן צמח שוק חופשי, הרמוני ומאושר, מגזין דהמרקר, 4 אוגוסט 2015.

<https://www.themarket.com/magazine/1.2699830>

27 כהנמן ד. (2013) לחשוב מהר לחשוב לאט, הוצ' מטר&כנרת

28 ספר בן סירא השלם, משה צבי סגל, מהדורה שנייה מתוקנת. תשי"ט. מוסד ביאליק-ירושלים.

נקודת המוצא הבטוחה וההולמת להאמין באמונות שחורגות מהטבע והניסיון, להפליג בדמיון, בהשראה מאחרים, ולהתמסר למקומות ולחוויות טרנסנדנטיות, ולעמוד על כך שאין כל צורך להתנצל, להצדיק ולהוכיח את אמונתם בפני אחרים.

סיכום

הדיון אודות אמונה, סיבותיה האנושיים על פי מיטב התובנות המדעיות, הפסיכולוגיות והרפואיות העדכניות, מתכנס לתובנות שאין, לא הייתה ולא תימצא אמת-מידה אוביקטיבית שעשויה לתת תו-איכות מוסכם לאמונות, תפיסות וערכים. נמצא שלא התוכן ולא הסיפור, גם לא אורח החיים שהמאמין בחר לאמץ. איש באמונתו יחיה וטוב לו.

עם זאת, יש טעם להראות את הסכנות והאיומים על שלמות החברה ורווחתה, בשל עיוורון מוסרי שנילוה במקרים רבים לאמונות ולערכים מקודשים. לפחות בזאת נראה שניתן למצוא הסכמה, מכנה משותף למרבית המאמינים האוחזים במגוון האינסופי של האמונות שהן נחלת כל החברה האנושית על כל אזרחיה. ■